

**АСПЕКТИ СЮЖЕТУ
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПISY
(до питання про цілісність сюжету літописного твору)**

Назар Федорак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Розглянуто сюжет "Галицько-Волинського літопису" як образ живої історії, поєднання історичного та естетичного чинників у "синкретичній правді". Проаналізовано літописну символіку та емблематику (символи лева, рисі, тура, орла), а також сім основних фрагментів, які, власне, є аспектами єдиного літописного сюжету.

Ключові слова: літопис, сюжет, символіка, емблематика, подія.

Дослідники, вивчаючи літописи, часто зосереджують увагу на художній вартості окремих фрагментів, виділяють епізоди високого мистецького рівня, не зважаючи при цьому на певну сюжетну і композиційну єдність літописного твору. "Будь-який літопис містить деяку інформацію про події, інформація ця має свою композицію, свої початок і кінець, але вона не обов'язково ставить художні цілі" [6, с. 15]. З цією тезою можна було би погодитися, якби не її узагальнюючий характер, що стосується "будь-якого" літопису. Стосовно корпусу "Літопису Руського" ця теза просто несправедлива.

Авторитетний дослідник ісландських саг – ровесників давньоукраїнських літописів, які виконували схожу з ними суспільну функцію, – М.Стеблін-Каменський увів у науковий обіг (і обґрунтував доречність такого нововведення) поняття "синкретичної правди" як історико-естетичного ідеалу саг. "Багато фактів свідчать на користь того, що для людей давньоісландського суспільства існувала тільки одна форма правди, так би мовити, "синкретична правда". Той, хто повідомляв синкретичну правду про минуле, прагнув одночасно і до точності, й до відтворення дійсності в усій її живій повноті. Однак це була не тільки правда у власному сенсі слова, але також мистецтво чи органічне поєднання того, що у свідомості сучасної людини не поєднуване. Синкретична правда – дещо назавжди втрачене. Вона зовсім не щось середнє між двома іншими правдами (історичною та художньою. – Н.Ф.). Вона значно багатша та змістовніша за обидві сучасні правди" [13, с. 23]. Досліджуючи історичні твори віддалених від нас епох (у тому числі, звичайно, і Середньовіччя), М.Стеблін-Каменський переконує: "Сучасна людина відчуває художню неповторність цих пам'яток, вона відчуває в них естетичні цінності, які свого часу могли бути створені довільно, та в наш час можуть бути лише зімітовані" [13, с. 12].

Відтак у тезі про "художні цілі" наших літописців яскраво проступає та модернізація, проти якої застерігав М.Стеблін-Каменський і яка "напрошується, наприклад, у тих випадках, коли в давніх творах наявна зовнішня схожість із

сучасним літературним мистецтвом: природно приписати цим творам і внутрішню схожість із ними” [13, с. 18]. Навряд чи давній літописець спромігся би відповісти на запитання не лише стосовно художньої мети його праці, а і стосовно мети історичної. Важливо також сприймати текст літопису як органічне ціле, шануючи історичний, художній, композиційний, героїчний тощо сенси кожного конкретного оформленого текстуального організму. Літопис віддавна (попри всі застереження) вважається різновидом історичного документа. Так само (звичайно, з урахуванням певної специфіки) слід вважати літопис різновидом художнього твору.

Ламаність і уривчастість сюжетних ліній Галицько-Волинського літопису спокушає говорити про відсутність єдиного сюжету твору і про наявність натомість багатьох сюжетів і “сюжетиків”, пов’язаних як із окремими історичними персонажами, так і зі “вставними новелами” та нечисленними короткими авторськими відступами. Однак неперервність самої історії в межах часового періоду, охопленого літописом, а також стрункність фабули схиляють до того, щоби визнати за Галицько-Волинським літописом єдиний сюжет, специфічність якого викликана і водночас формує певний жанровий канон. Та і з суто теоретичного погляду, “за сюжетом одного твору слід залишити тільки одну” [16, с. 4].

Сюжет Галицько-Волинського літопису у взаємодії з темпом розповіді твору являє собою пульсацію певних історичних подій, імен і географічних назв, які викликають в уяві читача образи живої історії. Інколи, однак, темп розповіді сповільнюється, і сюжет довше, ніж звично, затримується на тих чи інших подіях. Це викликає ефект, що так скажу, гірської річки. Коли ріка біжить згори з максимальною швидкістю, її русло вузьке та чітке, коли ж течія сповільнюється або круто звертає, русло ширшає, а навсібіч розлітаються бризки або й утворюються водоспади. Такі місця завжди привертають більшу увагу, ніж монотонний плін річки.

Так і загалом стрімкий сюжет Галицько-Волинського літопису місцями мовби розширюється, а подекуди вибухає каскадами “бризок” – неповторними художніми деталями та цілими вставними уривками. Тут мова про ці останні.

Автори чи кінцеві редактори Галицько-Волинського літопису позначили або виділили сім, на їхню думку, межових місць сюжету твору: 1) “**Начало княженія великаго князя Романа. Како держе бывша всен Роускон. земли князя Галичкого**” [11, с. 715 – 717]; 2) “**По семь. скаже. многии матежь. великия льсти вешчисленыа рати**” [11, с. 762]; 3) “**Повонце Батыкво**” [11, с. 778 – 791]; 4) “**По сем же минувшему лѣтоу**” [11, с. 848]; 5) “**(Преставленіе князя Володимера роукописані)**” [11, с. 903]; 6) “**Князю же Володимероу Василькови. велико. лежашоу в болести .д. лѣ. болезнь его. си. Скажемь**” [11, с. 914 – 927]; 7) “**Начало княженія великаго князя Мьстислава. в Володимерѣ**” [11, с. 928]. З цих семи фрагментів лише три (перший, третій і п’ятий, який включає в себе і шостий) можна вважати значними відгалуженнями сюжетного плину, або ж **аспектами сюжету Галицько-Волинського літопису**. Крім того, сюди доречно додати славнозвісну легенду про євшан-зілля, виділену Л.Махновцем розповідь про Калкське побоїще [3, с. 26 – 29; 11, с. 740 – 745], а також описи Холма [11, с. 842 – 845] і процесу постання Каменця [11, с. 875 – 876].

1. Своєрідний “портрет” князя Романа Мстиславича, яким починається Галицько-Волинський літопис і який передусе легенді про євшан-зілля, М.Грушевський подає в такому графічному вигляді:
- 2.

*самодержаца всея Руси,
 одолѣвши всимъ поганьскымъ языкомъ,
 ума мудростью ходяща по заповѣдемъ божіимъ, —
 устремил бо ся бѣше на поганья —*
яко и левъ,
сердитъ же бысть
яко и рысь,
и губяше [я]
яко и коркодиль,
и прехожаше землю их
яко и орель,
храборъ бо бѣ
яко и туръ, —
*ревноваше бо дѣду свосму Мономаху,
 погубившему поганья Измаилтяне,
 и щашася погубити иноплеменники [5, с. 134 – 135].*

Це поруч із легендою про євшан і згадкою про співця Митусу найвідоміше місце твору. Д.Чижевський зазначає, що “це одне з тих не дуже численних місць, у яких маємо ніби відгуки епосу” [17, с. 170], а М.Грушевському “се виглядає як уривок або парафраза “слави” [5, с. 135].

Крім того, не може не викликати зацікавлення набір символів тваринного походження при характеристиці руського князя. Причому тут мирно сусідять, приміром, “автентичний” тур і екзотичний крокодил. Надзвичайно розвинуті в середньовічній Візантії символіка, емблематика й алегоризм могли мати вплив на нашого літописця. Загалом, це може бути запозичення з якоїсь візантійської чи орієнтальної пам’ятки, пристосоване до Романа. Принаймні згадка про “**коркодиль**” – певний знак іноземної або паломницької літератури. Цілком у дусі релігійного орнаментального письменства XIII ст. і явно книжний елемент “**оума моудростью... ходяща по заповѣдемъ Бжимъ...**” [11, с. 715 – 716]. Цікаво також простежити, яких символічних значень набули образи згаданих тут тварин у процесі духовного розвитку людства. Звичайно, претендувати на будь-які висновки з цього приводу стосовно аналізованого аспекту сюжету Галицько-Волинського літопису не варто, але зробити короткий огляд відповідних символіки й емблематики не завадить.

З образом лева пов’язують “розум, благородство, великодушність, доблесть, справедливість, гордість, триумф, пиху, увагу, хоробрість” [10, с. 41]. “У давніх культурних традиціях Л[евом] нерідко називають царя, героя і просто міфологізованого персонажа” [10, с. 41], а “в ряді культурних традицій Африки, Західної та Південної Азії з Л[евом] пов’язується народження і смерть культурного героя або царя” [10, с. 41]. “У буддизмі Л[ев] виступає як втілена хоробрість, благородство і постійність” [10, с. 41], а “в Африці образ Л[ева] часто сприймається як втілення померлого предка, надприродного духа-патрона, тотема” [10, с. 41]. Лев також – “одна з улюблених тварин християнського “символічного звіринця”. Вже на

ранньохристиянських саркофагах зображення Л[ева] втілюють ідею майбутнього воскресіння” [10, с. 42], “водночас Л[ев] може втілювати ідею зла і смерті” [10, с. 42], тобто, як у грецькій міфології, “лев являє собою дуже складний комплекс різного роду світлих і похмурих мотивів, належачи настільки ж до сфери Зевса (“батька богів і людей” [12, с. 109]), наскільки й до галузі суто хтонічної” [8, с. 42] (хтонічні божества “вважалися божествами Аїду, що охороняли померлих” [12, с. 211]). Як видно, в образі лева переплітаються здебільшого міфологеми володаря, смерті й воскресіння та духовного покровительства. Жодна з них не виглядає випадковою у зв’язку з Романом Мстиславичем як героєм Галицько-Волинського літопису.

Образ рисі, можливо, пов’язується з міфологемою kota і котячих. Так, у греків “тигр і пантера пов’язувалися винятково з Діонісом” [8, с. 42] – богом “виноградної лози, покровителем рослинності, поширювачем м’якших звичаїв і культури” [12, с. 87], з другого боку, “в європейському середньовічному мистецтві... особливо стійкі асоціації кішок із силами зла” [10, с. 11], відомим є також “мотив перетворення К[ота] на людину і зворотного перетворення людини на К[ота]” [10, с. 11], причому на kota, як правило, “може перетворюватися... змієборець, казковий герой” [10, с. 11]. До цього можна додати хіба те, що Роман, мабуть, і справді був уособленням зла для “невірних”, “**илже Половци дѣти страшаху**” [11, с. 813].

Орел – “символ небесної (сонячної) сили, вогню і безсмертя; одна з найбільш поширених обожнюваних тварин” [10, с. 258] – у багатьох міфологічних системах протиставляється змії (пор. попередній абзац про “kota-змієборця”). Так, “у давньопівденноаравійських зображеннях боротьби О[рла] зі змією О[рел] втілює сонячне божество, а змія – смертоносне начало, що пов’язується з місяцем” [10, с. 259], причому “традиція поєднання в єдиній композиції полярно протилежних символів – О[рла] і змії, що переходить іще з давнього світу, – в середні віки набуває значення боротьби Христа з сатаною” [10, с. 260], а Роман же “**прехожаше землю**” невірних. У Греції, крім того, орел, як і лев, “був символом божества війни... – Зевса” [10, с. 258].

З цього ж символічного ряду і образ тура. Давнє слов’янське божество Тур, крім того, що виступало символом родючості (плодючості) [1, сс. 26, 126, 348], було ще і богом війни [1, с. 194]. За Й.Ганушем, “тур у всіх слов’янських мовах означає “горбатого” бика з опуклою високою спиною..., який на Сході був символом сонця (через заокруглене підвищення на спині бика)... А всі боги сонця є героями або ж богами війни” [1, с. 194]. Також “у давніх слов’ян тур був символом надзвичайної сили” [1, с. 195].

Якщо узагальнити основні символічні значення, згадані вище, то визначальними прикметами Романа Мстиславича, закладеними в такій незвичній характеристиці, будуть влада, смерть (відтак уся характеристика, очевидно, – посмертна слава), війна, добро (сонце) для своїх і зло (рись) для ворогів, а також надзвичайна сила. Такі “координати” Романа та його нащадків окреслені в Галицько-Волинському літописі на самому його початку.

2. Наступним повноцінним аспектом сюжету літопису є оповідання про Калкське побоїще, бездоганно оформлене композиційно і пересипане фольклорною та біблійною символікою. Вже перше ж речення цієї розповіді покликане заінтригувати читача прем’єрною появою на Русі й на сторінках літопису монголо-татар: “**Неслыханага рать. безбожнии Моавитяне. рекомыи Татаръве. придоша на**

землю Половецкою» [11, с. 740]. Інтрига, безумовно, посилюється екзотичністю й незнаністю нападника, а також тим, що сусіди – половці – вже обізнані з ворогом і такі налякані, що аж **“великий князь Половецкий крѣпко Басты”** [11, с. 741]. Цей надзвичайно важливий акт спонукає руських князів до об’єднання для боротьби з нечуваними нечистими. Про чисельність княжих дружин красномовно свідчить лаконічна подробиця з царини фольклору – **“вѣ во люди тысяща”** [11, с. 742].

Після цієї інтродукції відбувається коротке знайомство, а радше “опізнання”: **“Пришедши же вѣсти во станы (руські. – Н.Ф.) тако пришли соутъ (татари. – Н.Ф.) видѣтъ владѣн Роускихъ. слышавъ же Даниль Романовичъ. и гна всѣдъ на конь. видѣти невиданноа рати (новелістичний риторичний прийом. – Н.Ф.). и соуци с ними коньници. и инни мнозин князи с нимъ гнаша. видити невидѣное рати (це вже нагадує рефрен пісні чи загальне місце казки. – Н.Ф.)”** [11, с. 742]. Але татари швидко зникли, а у стані князів почалися суперечки з приводу боездатності ворога. Більшість була схильна недооцінювати супротивника, та один – боярин Юрій Домажирич – наполегливо застерігав: **“Юрьги же имъ сказываше. тако стрѣлци соутъ. инни же молвахуотъ. тако простин людье соу поущен Половецъ. Юрьги же Домамиричъ. молвашеть ратници соутъ. и добраа вои”** [11, с. 742].

Як у казці, тричі довелося битися русичам із татарами. І вперше **“оусрѣтоша Татареве. полкы Роускыа. стрѣлци же Роускыи повѣдиша и. и гнаша в поле далеце секоуще. и вшаа скоты ихъ. а со стады оутекоша. тако всемъ воемъ наполнитиса скота”** [11, с. 743]. І вдруге – через вісім днів, уже на Калці, – **“стрѣтоша и сторожьеве Татарьскыи стророжемъ же бившимъса с ними. и оубьенъ бы Иванъ Дмитрѣвичъ. инага два с нимъ. Татаром же ѿѣхавшимъ”** [11, с. 743]. Видно, як над руським військом збираються хмари: татари відійшли, двічі переможені в локальних боях, але вже є перші втрати. Починається вирішальна – третя – битва.

Спочатку все складається успішно для руських князів. З виру битви вихоплюються окремі героїчні постаті: **“Данилови же крѣпко борюущиса. избивающи Тотары... ѿ главы и до ногоу его. не вѣ на немъ порока”** [11, с. 744 – 745]. **“Мьстислав Нѣмын... вѣ во моужь и тъ крѣпокъ. понеже оужника сы Романоу. ѿ племени Володимера прирокомъ. Маномаха”** [11, с. 744]. Відразу ж після згадки про Романа літописець описує вже мовби перемогу його співвітчизників: **“Татаром же вѣгающимъ. Данилови же избивающи ихъ своимъ полкомъ. и Ѡлгови Коурьскомоу крѣпко бившимса”** [11, с. 744]. Та все ж русичам судилася поразка. Кінець третьої сутички з татарами супроводжується першим нагадуванням про причини невдачі: **“Грѣхъ ради нашихъ. Роускимъ полкомъ повѣженымъ бившимъ (підкреслення мое. – Н.Ф.)”** [11, с. 744].

Далі наслідки цих гріхів стають усе тяжчими, і кара за християнські провини опускається на голови вірних, звичайно ж, іще двічі. Спочатку **“Татаром же повѣдившимъ Роуськыа княза. за прегрешение кртньское пришедшимъ. и дошедшимъ до Новагорода. Стополчского. не вѣдающим же Роуси льсти ихъ. исходахуоу противоу имъ со крты. уни же избиша ихъ вси (підкреслення мое. – Н.Ф.)”** [11, с. 745]. А відтак **“ожидаа Бъ покаанна кртланскаго и вбрати и воспатъ на землю восточною и воеваша землю Таногоустьскою и на ины страны (підкреслення мое. – Н.Ф.)”** [11, с. 745].

Ніде прямо не сказано про князівські чвари й усобиці, немає і патетичних закликів до об'єднання “земель Руських”, але поряд із потребою дотримання християнських приписів вимога князівської єдності – головна ідея цієї літописної напівпритчі про татарську кару Божу.

3. Найбільшої уваги серед іноземних поневолювачів у Галицько-Волинському літописі удостоївся монгольський хан Батий. У центрі цілого комплексу розповідей, пов'язаних із цією особою, стоїть захоплення і зруйнування Батием Києва – безпрецедентний випадок в українській історії. Відтак зрозуміло, що хан Батий в українському літописанні виступає як уособлення злих, диявольських сил. Цікаво, однак, розглянути, як зображає монголо-татарське нашествя на Русь і його провідника Галицько-Волинський літопис, “територія” якого здебільшого “незалежна” саме від цієї східної напасти.

В уривку твору, названому “**Повонище Батыкво**”, взаємодіють три силові поля: монголи (уособлення – Батий), охоронці руських міст і самі міста (уособлення – Київ), а також зневажена князівська влада (уособлення – Данило). Ідеологічне тло зображуваних подій – здебільшого релігійне. Власне, моменти підвищеної напруги цього сюжетного аспекту літопису стають такими саме завдяки посиленню героїко-релігійного звучання. Перший такий момент виникає після сухих повідомлень про падіння Рязані, Пронська та Коломни [11, с. 778 – 779], коли Батий підійшов до міста Володимира. Слова єпископа Митрофана при цьому стають своєрідним камертоном усього подальшого християнсько-поганського протистояння: “**Чада не оубоимса. в прельщеньи ѿ нечтивы. и ни примемь си во оумъ тленьнаго сего и скоро минующаго житья. но вномъ не скоро минующѣмъ житьи попечемьса. еже со ангрыи житье. аще и градъ нашъ пленьше копиемъ возмоутъ. и смрти ны предасть азъ в томъ чада пороучьникъ есмь. тако вѣнца нетлѣннаа ѿ Ха Ба примете**” [11, с. 779 – 780]. Здається, що стрімка ріка історичної розповіді спинила свій біг, і кризь піну, яка перетворилася на хвилі, враз стало видно всю глибину потоку аж до спокійного чистого дна. З цього моменту подальші події відбуваються мовби на двох рівнях: історичному та релігійному.

Шлях татар до Києва пролягав ще через місто Козельськ, яке назавжди стало для них “**гра злыи**”, бо вони “**вишаса по семь недѣль оубиша во ѿ Татаръ сны темнични три. Татары же искавше. и не могоша ихъ изнанти во множествѣ троупѣ. Мртвы**” [11, с. 781]. І тут мешканці міста, вчинивши раду, орієнтуються на вищий щабель людської екзистенції. “**Ако аще князь нашъ мла естъ. но положимъ животъ свои за нь, – вирішують вони, – и сде славоу сего свѣта примше, и тамъ нвныа вѣнца ѿ Ха Ба примемь**” [11, с. 781].

Ці вступні – перед пустошенням Києва – жертви мовби покликані показати контраст між двома групами приречених: русичів – у минушому існуванні й монголів – у царині божественної вічності. Воістину, “хто бо підноситься, – буде понижений, хто ж понижується, той піднесеться” (Мт. 23.12).

Тим часом не Батиевим очам першим відкривається Київ (можливо, в цьому теж є якийсь символічний сенс). Восначальник Мендухан, зачарований виглядом міста, “**оудивиса красотѣ его. и величествоу его**”, завершує літописне оповідання “У рік 6745 [1237]”, а разом із ним і першу частину “**Повонища Батыкво**”. Головні ж

дійові особи великого протистояння ще за лаштунками – гострять зброю і вимолюють перемогу, хто як уміє.

У наступному літописному оповіданні – “У рік 6746 [1238]” – інтродукція триває. Вслід за Мендуханом на історичній сцені з’являється “довірена особа” Данила – тисяцький Дмитро: **“Данилъ же ꙗхѡ на нь (тодішнього київського князя Ростислава Мстиславича. – Н.Ф.) и га его. и встави в немь (у Києві. – Н.Ф.) Дмитра. и вдасть Кыевъ в роуцѣ Дмитрови. вьдержати противоу иноплемьныхъ азыкѣ. безвожьныхъ Татаровъ”** [11, с. 782]. Тим часом татари “набирали розгін” у Польщі (**“Татари пришли на бои. ко Индриховичю”** [11, с. 784]) і, як зазначає Л.Махновець, “за переказами... відіслали у свої становища цілі вози, навантажені правими вухами забитих поляків” [3, с. 58].

Далі літопис бере паузу – апосіопезу – у вигляді “нульового” літописного оповідання “У рік 6747 [1239]”, а тоді починається: **“Приде Батыи Кыевоу в силѣ тѣжцѣ. многомь множествомь силы своен. и шкроужи гра. и встолапи си Татарьская. и бы гра во вьдержаньи велицѣ. и бѣ Батыи оу города. и троци его вьвѣдахоу гра. и не бѣ слышати ѿ гласа. скрипанна телѣгъ е. множества ревенна. вельвѣдѣ его. и рьжанна ѿ гласа стадѣ конь его. и бѣ исполнена. земля Роуцкая ратны”** [11, с. 784]. Київ упав, але такої чи подібної фрази в літописі спершу немає. Насамперед відбувається зустріч Батия з Даниловим тисяцьким Дмитром: **“Вывиша стѣны. и возиндоша горожаны на избыгѣ стѣны. и тоу бѣаше видити ломѣ копѣины. и щетѣ скѣпанне. стрѣлы шмрачиша свѣтѣ повѣжены. и Дмитрови раненоу бывшоу... Дмитроѡ же изведоша гзвена и не оубиша его. моужьства ради его”** [11, с. 785]. Цією зустріччю закінчується черговий “акт” Батиевого нашестя.

Наступна сцена – одночасне освідомлення Данила та Батия один про одного, після чого хан вирушає на пошуки князя: **“В то же время. ꙗхалѣ баше Данилъ Оугры королеви. и еще во башетѣ не слышалѣ прихода поганыхъ Татарѣ на Кыевѣ. Батыю же вземшоу гра Кыевѣ. и слышавѣшоу емоу ѿ Данилѣ. како Оугрѣхѣ естѣ. Поиде самѣ...”** [4, с. 785 – 786]. Батий завоював усю Руську землю включно з Києвом, але йому чомусь розходить ся на зустрічі з Данилом. Так у творі з’являється прихований мотив мисливця і жертви, причому, як у “Заблудлих душах” Ф.Трістана, у будь-який момент ці ролі можуть помінятися. Очевидно, що підкорення цивілізованої Русі пов’язане для Батия не лише з мілітарною чи навіть релігійною перемогою. Скидається на те, що середньовічні пошуки абсолюту, якогось вищого сенсу не байдужі й монгольському ханові (так само, як, звісно, і князеві Данилу).

Отож, Батий вирушає в Угри, де перемагає короля Белу та його брата Коломана, але не знаходить Данила. Немов рядки з пісні, звучать слова літопису про перемогу монголів: **“И гнаша ꙗ Татарѣ до рѣкѣ Доунаа. стоюша по повѣдѣ три лѣ”** [11, с. 787]. Після цього завойовник Києва на деякий час зникає зі сторінок твору і з’являється знову вже у своєму таборі, розбитому в Переяславі.

Першим до Батия приходять чернігівський князь Михайло Всеволодович – фігура, мовби потрібна літописцеві лише для того, щоби підготувати – в дуже драматичний спосіб – візит до монгольського табору Данила. Вся функція Михайла, його значення як літературного героя твору полягає у відмові князя поклонитися “закону” татарських предків, його сакраментальній промові: **“Аще Бѣ ны естѣ предадѣ и властѣ нашоу грѣхѣ ради наши. во роуцѣ ваши. товѣ кланѣмса. и**

чти приносим ти. а законоу уць твоихъ и твоемоу вонечтивомоу повелению не кланяемьса” [11, с. 795], – і миттєвій загибелі після цих вимовлених слів. Герой цієї епізодичної ролі відходить у краший світ, “восприагста вѣнѣчь ѿ Ха Ба” [11, с. 795].

Натомість, коли обставини складаються так, що до Батия змушений вирушити Данило, цей князь після схожих слів: “Дьяволъ гать из оустъ ваши. Бъ загради оуста твоа. и не слышано боудеть слово твое” [11, с. 807], – залишається живим. Кожна фраза літопису, яка описує цю подорож, сповнена глибокого символічного сенсу: жертва сама вирушає до мисливця й після важкого екзегетичного двобою з ним застається жити і, можливо, перестає бути здобиччю.

Починається ж усе з переплетення типового образу правовірного князя в особі Данила та символу смертельної небезпеки для нього та всієї землі Галицької напередодні його візиту до Батия: “Изиде же (Данило. – Н.Ф.) на празни стго Дмитръѡ. помоливса Боу. и приде Кыевоу. шедержашоу Кыевъ Дрославоу богариномъ своимъ. ѿковичемъ. Дмитромъ. и прише в домъ архистратига Муханла. рекомыи Выдобичъ и созва калоугеры. и мнискни чинъ. и рекъ игоуменоу и всен братъи. да створатъ млтвѣ ш немъ. и створиша. да ѿ Ба млтъ полоучить. и вы тако и падъ пре архистратигомъ. Муханломъ. изиде из манастирѡ. вѣ лодыи. видѡ бѣдоу страшную и грозную. и приде Перетаславлю” [11, с. 806]. Таким чином, помолившись у храмі ангела згаданого вище замордованого татарами чернігівського князя Михайла Всеволодовича в день ангела теж згадуваного тисяцького Дмитра, князь у човні вирушив до хана. І вся безвихідь сучасності й непевність майбутнього України-Русі, за добро якої молився Данило, концентрується в символі човна, що традиційно в літописній літературі стосувався невідомості, тривоги, а навіть смерті. Дуже відомий переказ Початкового літопису про першу помсту княгині Ольги деревлянам, які вбили її чоловіка Ігоря. “Деревляни, – коротко переповідає М.Возняк, – не тільки вбили Ігоря, але ще постановляють оженити свого князя Мала з Ольгою” [2, с. 194]. Як зазначає з цього приводу В.Горський, “згідно з уявленнями родоплемінного суспільства (а саме на цій стадії розвитку й перебували деревляни) той, хто вбив вождя племені, може успадкувати його владу тільки взявши шлюб з його вдовою. Тому через півроку по вбивстві Ігоря, навесні, відряджено було посольство до Києва, аби просити Ольгу вийти заміж за деревлянського князя Мала” [4, с. 33]. Зі свого боку “Ольга удає, що хоче вийти заміж за Мала на те, щоб підступними способами повбивати деревлянських послів. За її намовою деревлянські послі жадають за першим разом від киян, щоб несли їх на послухання до Ольги на човнах, в котрих вони припливли; їх несуть у цих човнах і вкидають у глибоку яму, де засипають живими” [2, с. 194].

Іншим символом – зради та вірності, непокори та послуху – стає пиття “чорного молока” (прекрасний оксюморон), кумису. Батий, виявляється, давно чекав на Данила: “Рекшоу емоу Данило чему еси давно не пришелъ. а нынѣ вже еси пришелъ. а то добро же. пьеши ли черное молоко. наше питье кобылини коумоузъ. шномоу же рекшоу. доселѣ есмь не пилъ. нынѣ же ты велишь пью. шн же рче ты оуже нашъ же Тотаринъ. пни наше питье шн же испивъ. поклониса по обычаю ихъ” [11, с. 807]. Тут жодного разу і близько не згадується про те, що символізується цим обрядом – присягу на вірність, – крім того, автор чи не зумисне вдається до євангельського стилю, повторюючи раз у раз формулювання “шн же рекшоу”, мовби

боячись прохопитися про найголовніше, назвати його. В одному зі своїх інтерв'ю такі ситуації пояснював символіст С.Малларме: “**Назвати** предмет, – вважав він, – це втратити три чверті насолоди від поетичного твору, який з’являється зі щасливої можливості поступового відгадування; **навіяти** уявлення про нього – ось мрія. Глибоке осягнення цієї таємниці і становить символ: мало-помалу воскрешати в пам’яті предмет, аби розкрити стан душі, або, навпаки, вибрати предмет і в ньому знайти вираз стану душі шляхом багаторазового розшифрування” [9, с. 104 – 105]. Втім, наш літописець, окрім усього, мовби соромиться покірливості Данила, хоч і цілком розуміє її неминучість. Ефект замовчування породжує взаємодія князівського героїзму та християнської смиренності. Скорбота автора виливається в риторичних речитативах: “**ѡ злѣе зла. чтъ Татарьская. Данилови Романовичю. князю бывшоу великоу. владавшоу Роускою землею. Киевомъ и Володимеромъ. и Галичель. со братомъ си инѣми странами. ннѣ сѣдить на колѣноу. и холопомъ называеть. и дани хотятъ. живота не чаеть. и грозы прихотятъ. ѡ злам чтъ Татарьская. его щцъ бѣ црь в Роускон земли. иже покори Половецкоюу землю. и воева на иные страны всѣ. снѣ того не приа. чти. то нын кто можетъ. приати. злобѣ бо ихъ и льсти нѣ конца**” [11, с. 807 – 808].

Здається, що найжаданішою для Батия даниною від галицького князя були його приїзд і моральна поразка. Причому важливо було залишити Данила живим: “**Бывшоу же князю оу ни днии .к. и .е. Ѡпоуценъ бы и пороучена бы земля его емоу иже бѣахоу с нимъ. и приде в землю свою. и срете его братъ и снви его. и бы плачь. ѡ видѣ его и болшаа же бѣ растъ. ѡ здравьи его**” [11, с. 808]. Так на тлі татаро-монгольського нашествия на Русь показано розгортання складних стосунків між двома непересічними особистостями – Батием і Данилом. Перенесення історичного конфлікту у психологічну сферу свідчить, між іншим, і про вищий рівень історизму Галицько-Волинського літопису порівняно з попередніми творами “Літопису Руського”. Єдина сатисфакція, яку дозволив собі літописець, – це те, що Батий після “вполювання жертви” зникає зі сторінок твору. Натомість Данило, активно втручаючись у подальшу історію, таки перестає бути “здобиччю”. Але, як зазначає Ф.Трістан, “не може зв’язувати той, хто сам не зв’язаний” [15, с. 28].

4. Розповідь про постання Холма й опис кількох архітектурних споруд міста, хоч і стосуються часу дещо ранішого, ніж нашествя Батия на Русь, проте “викликані” з історії у безпосередньому зв’язку з татарами. Власне, все починається з кінця – з пожежі в Холмі “**Ѡ уканыныа бабы**” [11, с. 841], причому “**сицю же пламени бывшоу. такоже со всее земли зарѣ видити. такоже и со Львова зраще видити по поле Белзьскимъ. Ѡ горения силнаго пламени. людемъ же видащимъ. тако Ѡ Татаръ зажьженъ бѣ гра**” [11, с. 841]. Після цього власне опис Холма сприймається як продовження монгольської “епопеї” в літописі, а будівничий Данило в такий спосіб неначе реваншується – на якомусь цивілізованому конструктивному рівні – за приниження перед Батием.

Найцікавіший момент цього уривка в сюжетному плані – легенда про те, як у Данила виник намір збудувати місто – “**Бжинмъ веленьемъ**” [11, с. 842]: “**Аздащоу же емоу по полю. и лови дѣющоу. и видѣ мѣсто красно. и лѣсно на горѣ. вебъходащоу вкроугъ его полю. и вопроша. тоземѣць. како именується мѣсто се. уни же рекоша Холмъ емоу. има есть. и возлюбивъ мѣсто то. и помысли да**

сожижеть на немь градець малъ” [11, с. 842]. Ця генеалогічна подробиця додає Галицько-Волинському літопису ваги як історіографічному твору.

Тим часом детальні екстер’єрні й інтер’єрні описи холмських церков і веж характеризують Галицько-Волинський літопис уже як літературну пам’ятку. Ці описи виконують у творі суто естетичну функцію, несучи певне релігійне навантаження. Їхня присутність у тексті, а також наявність суб’єктивних естетичних оцінок (**“созда же цркъв стго Ивана красноу и лѣпоу”**; **“ѡдинъ Михаилъ встасл. чюдны тѣхъ. иконъ”**; **“храмѣ прекрасни”**; **“садъ красенъ”**; **“волтаръ престго Дмитрея... красенъ”** [11, с. 843 – 845] тощо) свідчать про протиставлення цих об’єктів людині як суб’єктові, зовнішньому щодо них, а відтак підкреслюють, що **“розповідь – художній вимисел, творче узагальнення, а не справжні факти”** [14, с. 66 – 67]. Іншими словами, тут знову йдеться про розгортання історичного факту в цілий ряд історичних подій із виразним естетичним забарвленням.

5. Два наступні аспекти сюжету Галицько-Волинського літопису пов’язані з образом волинського князя Володимира Васильковича. У літописному оповіданні **“У рік 6784 [1276]”** йдеться про заснування міста Каменця. При цьому на перший план відразу виходить побожність Володимира Васильковича, якому **“вложи Бъ во срце. мысль благоу”** [11, с. 875] – збудувати місто. Не випадково, що саме цей князь у такій ситуації звертається до святих книг, мовлячи: **“Што ми Ги протавишь грѣшномуу равоу своемоу и на томъ станюу”** [11, с. 875], – себто починає ворожити на Книгах.

Коли з допомогою пророка Ісайї задум схвалено і розпочато пошук гідного місця, у літописі з’являється прикметний династичний штрих, який пов’язує Володимира з Романом Мстиславичем, а **“Волинську”** частину твору – з **“Галицькою”**: **“Князь же Володимѣръ ѿ сего пррчтва. оуразоумѣ мать Бню. до себе. и нача искати мѣста подобна. авы кдѣ поставитъ городъ. си же земля упоустѣла. по .п. лѣ. по Романѣ. нынѣ же Бъ воздвигоу ю матью своею”** [11, с. 875 – 876]. У такий спосіб засвідчено легітимність самої побудови нового міста, яка підкріплена ще й вибором будівничого – Олекси, **“иже вше при щцѣ его (Володимира Васильковича. – Н.Ф.) многы города роуба”** [11, с. 876]. Вінчає справу, як і у випадку з Холмом, геральдичний момент: **“Нарче нма емоу Каменѣць зане вы земля камена”** [11, с. 876].

6. Останній чіткий аспект сюжету Галицько-Волинського літопису стосується недуги та смерті волинського князя Володимира Васильковича. Розгортання образу Володимира Васильковича впродовж означеного уривка твору відбувається на двох рівнях – земному (історичному) та божественному (алегоричному). Водночас це не просто паралелізм, поєднують ці два світи такі іманентні екзистенційні риси героя, що на них постійно наголошує літописець, як порядність, освіченість, культурність, врешті – інтелігентність. Відтак мов у багатоголосому поминальному хорі спостерігаємо тонкий тематичний і настроєвий перегук.

На початку 1288 року – останнього року свого життя – князь Володимир, написавши попередньо **“грамоти”** (заповіт), прибуває у місто Любомль. Традиційна літописна розповідь неначе між іншим доповнюється такою подробицею: **“Тоу ж и лежаше всю зиму. в волести. свои. росылаа слоуги своѣ на ловы. башеть во и самъ ловечь. добръ хороборъ. николи же ко вепреви и ни к медвѣдесе не ждаше**

слоуґгъ свои. а быша емоу помогли. скоро самъ оубиваше всаки звѣрь. тѣм же и прослоуґлъ башеть во всеи землѣ понеже далъ башеть емоу Бъ вазнь. не токмо и на удинныхъ ловехъ. но и во всемъ. за его добро и правдоу” [11, с. 905 – 906]. Чеснотою, отже, стає мистецтво полювання.

Наступний штрих – естетичний. Коли прибув до Володимира його брат Кондрат, то, побачивши недужого, “плакаса по великоу виду боolestь его. и оунынье тѣла его краснаго (підкреслення моє. – Н.Ф.)” [11, с. 907]. До зовнішньої дії (лови) долучається описовий штрих зовнішності князя.

Третя “історична” подробиця стосується інтелекту літописного героя і вміщена в таку фразу: “Бы книжникъ великъ и филофъ. акоже не бы во всеи земли и ни по немъ не воудеть” [11, с. 913]. Цими трьома штрихами вельми лаконічно охоплена фізична, земна сутність Володимира Васильковича, окреслено контури нижнього регістру його життя.

Переходу ж до вищого регістру передуює натуралістична деталь, що стосується хвороби персонажа: “Нача емоу гнити всподнаа оуоустна. первого лѣ мало. на дрѹгое и на третьее. болма нача гнити” [11, с. 914]. Ця – послуговуючись музичним терміном – тема в дещо інших варіаціях прозвучить ще двічі, кожного разу супроводжуючи зміну умовно виділених нами регістрів. Після її першого звучання діяння князя Володимира піднімаються на вищий порівняно з попередніми щабель: “И розда оубогы имѣние свое. все золото и серебро. и камене дорогое. и попасы золотын шца свое и серебряные. и свое иже баше по шци своемъ стажалъ. все розда. и блюда великаа. сребранаа. и коубкы золотыя и серебряныя самъ передъ своимъ шцима. поби и польа в гривны. и мониста великаа золотата. бабы своен. и матери своен все польа. и розъсла млтню по всеи земли и стада роздана оубогымъ. людемъ” [11, с. 914]. Звичайно, тут далеко до біблійної стриманості; описуючи роздане Володимиром майно, автор мовби востанне насолоджується цим “золотим” переліком, та водночас така скрупульозність літописця в описах багатства і його династичного походження мала, мабуть, неабияк вражати сучасників.

Продовжуючи свою панахидну розповідь, літописець майстерно використовує в ній цитати й цілі дещо видозмінені місця зі “Слова о Законі і Благодаті” Іларіона та з Київського літопису. Цитуючи Іларіона, він пристосовує до Володимира Васильковича порівняння хрестителя Русі Володимира Святославича Великого з візантійським імператором Костянтином I: “Ты же и цркви многи Хвы поставель. и слоужителя его введъ. подовниче великого Костантина” [11, с. 916]. Та цей високий риторичний лет раптово уривається черговим натуралістичним дисонансом: “Исхоудашоу же четвертомоу лѣтоу. и наставши зимѣ. и нача болми немочи. и шпада емоу все масо с бороды. и зоуби исподни выгниша вси. и челюсть. бороднаа. перегни” [11, с. 916]. Уривається, щоби піднятися ще вище лапідарним: “Се же бы вторы Иевъ” [11, с. 916].

І знову історичні та біблійні аналогії перериває “історія хвороби”: “Пришедшо же емъ ѿ цркви. и леже потомъ вонъ не вылаза. но болми нача изнемогати и шпада емоу масо все с бороды и кость. бороднаа перегнила баше. и бы видити гортанъ” [11, с. 917]. Відтак герой умирає, і відновлюється галерея славних аналогів: спершу в доволі туманному уподібненні до когось із Іванів (“Златоустого, Іоанна Богослова чи ще до когось іншого” [3, с. 150]) у зв’язку з другим іменем Володимира Васильковича, даним йому при хрещенні [11, с. 920], а нарешті – у світлі “вікопомного” Романа Мстиславича: “Наипаче же. плакахъса по немъ лѣпшини

моужи. Володимерьстни рекоуче добрыи ны гне. с тобою оумрети. створшемоу толикѣю свободоу. такоже и дѣдъ твои Романъ. свободилъ башеть ѿ всихъ швидъ. ты же баше гне семоу поревновалъ и наслѣдилъ поуть дѣда своего” [11, с. 920]. Плач же за Володимиром був такий, що навіть “Жидове плакоуся. аки и во взатье Иерлмоу. егда ведахоуть га во полонъ Вавилоньскии” [11, с. 920].

Ця риторична гіпербола з “верхнього регістру” переходить у такий рідкісний для давніх літописів цілісний портрет князя – померлого Володимира Васильковича. Автор із любов’ю згадує свого героя і патрона: “Сии же благовѣрнии князь Володимѣрь. возрастомъ бѣ высокъ. плечима великъ лицемъ красенъ. волосы имѣа желты коудравы. бородоу стригын. роуки же имѣа красны. и ноги рѣчь же башеть в немъ толъста и оустна исподнаа довела глаголаше гасно ѿ книгъ. зане въ философъ великъ. и ловечъ хитръ хороборъ. кротокъ смиренъ. не злобивъ. правдивъ. не мьздимѣць. не лживъ. татъвы ненавидаше. питыа же не пи. ѿ възраста своего. любь же имѣаше ко всимъ. паче же и ко братьи своен. во хртномъ же челованьи стояше со всюю правдою. истинною не личемѣрною. страха же Биа наполненъ. паче же мѣтти предлежае. монастыра нажда. черныцѣ оутѣшаа. и вси игоуменѣ любью приимаа. и монастыра многи созда” [11, с. 920 – 921]. За свідків собі літописець (знов услід за Іларіоном) закликає “цркви стаа Бца Мрѣа” [11, с. 922], яку спорудив прадід Володимира Васильковича Мстислав Ізяславич і в якій було поховано Володимира; “славнии городъ твои Володимеръ” [11, с. 923] і “добръ зѣло послоухъ бра Мьстиславъ егоже сотвори Гь намѣстника. по товѣ твоемоу влчтвоу. не роушаща твои оуставъ. но оутвержающа. ни оумалюща твоемоу благовѣрью положенна. но паче прилагающа. не казнаща но вчиняюща. иже нескончанаа твоя оучинающа. аки Соломонъ” [11, с. 922].

Після залучення до свідчень іще й цих двох біблійних персонажів літописець знову сходить на “нижній регістр” і подає довгий перелік міст, церков і монастирів, до спорудження яких доклав рук Володимир Василькович. Кінець же цієї княжої біографії – по-новелістичному ефектний. Коли минуло майже чотири місяці з часу поховання Володимира, то “кнагини его не можаше са втолити, но пришеши съ епкpw Евсегеніемъ и съ всѣ крилосw. ѿкрывши гробъ и виша тѣло его цѣло и вѣло. и благоуханіе ѿ гроба бы. и вона певна арама мновоцѣнны” [11, с. 927]. Маємо тут справу з відвертим жанровим перегуком: історія літопису поєднується з чудом житія. На довершення цього надзвичайно ефектного прощання Галицько-Волинського літопису з князем Володимиром Васильковичем автор пристарав майже пісенний рядок: “тѣло его цѣло и вѣло”. У психології є аксіома, що найкраще запам’ятовується остання фраза розмови чи монологу. Без сумніву, наш письменник виявив себе добрим психологом, так завершивши свій невеличкий шедевр.

1. *Hanusch I. J.* Die Wissenschaft des Slawischen Mithus im weitesten, den altpreussisch-lithauischen Mithus mitumfassenden Sinne. Lemberg, Stanislawy und Tarnow, 1842.
2. *Возняк М.* Історія української літератури: У 2 кн. Кн. 1. Львів, 1992.
3. Галицько-Волинський літопис. Львів, 1994.
4. *Горський В.* Святі Київської Русі. К., 1994.
5. *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т.3. К., 1993.
6. Истоки русской беллетристики. Возникновение жанров сюжетного повествования в древнерусской литературе. Ленинград, 1970.
7. *Левитан Л., Цилевич Л.* Основы изучения сюжета. Рига, 1990.
8. *Лосев А.* Античная мифология в ее историческом развитии. М., 1957.
9. *Малларме С.* О литературном развитии // Зарубежная литература XX века. М., 1981.
10. Мифы народов мира. Т. 2. М., 1992.
11. Полное собрание Русских летописей. Т. II. Ипатьевская летопись (изд. второе). СПб., 1908.
12. Словник античної міфології. Київ, 1989.
13. *Стеблин-Каменский М.* Мир саги. Становление литературы. Ленинград, 1984.
14. *Стеблин-Каменский М.* Миф. Ленинград, 1976.
15. *Тристан Ф.* Заблудлі душі. Львів, 1998.
16. *Цилевич Л.* Сюжетность как литературоведческая категория // Сюжет и художественная система. Даугавпилс, 1983.
17. *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль, 1994.

**PLOT ASPECTS OF HALYTSKO-VOLYNSKYI CHRONICLE (ON THE ISSUE
OF PLOT INTEGRITY OF CHRONICLE WRITING)**

Nazar Fedorak

*Ivan Franko National University of Lviv,
Univerytets'ka st, 1, 79000 Lviv, Ukraine*

The author regards the plot of "Halytsko-Volynskyi Chronicle" as an image of living history, the combination of the historic and aesthetic factors in the "syncretic truth". The researcher provides the analysis for the chronicle symbols and emblems (symbols of the lion, the lynx, the aurochs, the eagle), as well as for the basis fragments, which, in fact, act as the aspects of the single chronicle plot.

Key words: chronicle, plot, symbols, emblems, event.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2002
Прийнята до друку 26.05.2002